

la 19 noiembrie 1946 în județul Caraș din care rezultă că Blocul Partidelor Democratice a obținut 52.043 voturi, Partidul Național Țărănesc a obținut 19.825 voturi, Partidul Social-Democrat Independent 5.757 voturi iar Partidul Național Liberal-Brătianu 3.360 voturi⁵⁰.

În urma acestei victorii județul Caraș a trimis în parlament patru deputați care reprezentau Blocul Partidelor Democratice.

Noile mutații de ordin politic care au avut loc după alegerile din noiembrie 1946 sînt confirmate și de rezultatele alegerilor din 28 martie 1948.

În fondul Tribunalului județean Caraș se păstrează documente care se referă la pregătirea și rezultatele alegerilor. În procesul verbal încheiat la 12 martie 1948 de către Biroul electoral al județului Caraș era înregistrată depunerea listelor de candidați pentru M.A.N. În județul Caraș Frontul Democrat Popular a obținut 94.851 voturi, iar gruparea independentă numai 2.132 voturi⁵¹.

Fără a ne propune prezentarea tuturor informațiilor cuprinse în fondul Tribunalului județean Caraș, ne oprim la cele pe care le-am considerat mai semnificative pentru a ilustra aportul documentar deosebit al acestui fond la cunoașterea istoriei economice, sociale, culturale și politice a Caraș-Severinului, începînd cu ultimele decenii ale secolului trecut, pînă în anul 1952.

Un tezaur documentar inedit: corespondența lui Al. Christofi (1852-1856) (I)

NICOLAE ISAR

Alexandru Christofi face parte din grupul revoluționarilor munteni de la 1848 exilați în anii următori datorită rolului important pe care l-au avut în cursul desfășurării evenimentelor. Fără a fi o figură de mărimea altor revoluționari de formație militară, precum generalii Gheorghe Magheru și Christian Tell sau colonelul Nicolae Pleșoianu, alături de aceștia, pe maiorul Al. Christofi îl întîlnim în importante momente ale luptei generației de la 1848 pentru unitate și independență națională, pentru progres social.

În unul dintre locurile importante prevăzute în planul revoluționarilor munteni de declanșare a revoluției, anume la Telega-Prahova — unde, cum se știe, în momentul decisiv, din rîndul fruntașilor s-a aflat și Nicolae Bălcescu —, în calitate de ofițer, căpitan atunci, Al. Christofi a îndeplinit o importantă misiune, menită să asigure punerea în aplicare a planului stabilit, așa după cum, asemenea misiuni — unele cu implicații și mai importante — au îndeplinit atunci și alți ofițeri români care aderaseră la cauza revoluției.

Așa cum încercăm să arătăm pe scurt — înainte de a ne referi la bogata sa corespondență inedită din anii exilului la Constantinopol —, viața și activitatea acestui fiu al Craiovei s-au aflat în general sub semnul idealurilor luminoase ale generației de la 1848, ele oferind urmașilor — ca și în cazul atîtor altor militari revoluționari — frumoase pilde de patriotism. Ele justifică interesul unei cerce-

⁵⁰ Ibidem, dosar 3/1946, f. 326.

⁵¹ Ibidem, dosar 6/1948, f. 214.

tări de specialitate, așa după cum bogata sa corespondență din anii 1852—1856, purtată cu generalul Christian Tell, constituie pentru cercetători, cu siguranță, un valoros tezaur documentar, atât pentru Al. Christofi însuși, cât și pentru numeroși alți revoluționari români de la 1848 aflați în exil la Constantinopol sau în alte locuri.

Despre viața și activitatea acestui revoluționar aflăm o serie de date din autobiografia sa, publicată spre sfârșitul vieții¹. Cum precizează aici, s-a născut în anul 1821 în orașul Craiova, unde a frecventat și școala publică, într-o perioadă când predau dascăli luminați, precum Grigore Pleșoianu și Stanciu Căpățineanu. Din această autobiografie aflăm, de asemenea, că, destinat fiind carierei militare, la o vîrstă fragedă, în timpul administrației lui Kiseleff, devenea iuncher, iar în toamna anului 1834, noul domnitor al Țării Românești, Al. Ghica, îl numea praporic, „înaintea altora mai vechi”². Funcționează ca ofițer, succesiv, la schela Oltenița, comandată pe la 1836 de căpitanul, atunci, Nicolae Pleșoianu („amicul meu de fericită amintire”), apoi, după avansare, în 1839, la gradul de parucic, la schela Vulcan, iar din 1842 la schela Ciineni.

În aceeași autobiografie, publicată la o vîrstă înaintată, când adesea, în privința amănuntelor, memoria înșeală, Christofi sublinia câteva momente memorabile din perioada imediat premergătoare revoluției de la 1848: îndeplinirea în anul 1845 a serviciului de ordonanță pe lângă domnul Moldovei, Mihail Sturdza, când acesta venise la Iași pentru a eununa pe Vodă Bibescu cu „Marița cea frumoasă”, cea divorțată de spătarul Costache Ghica³, și mai ales inițierea sa în societatea secretă „Frăția”, prin intermediul maiorului Christian Tell⁴. Cum își amintește el peste decenii, prin anul 1844, spătarul Costache Ghica voia a-l trimite în Rusia pentru perfecționarea instrucției militare, dar era respins la intervenția șefului statului major, colonelul Banov, și înlocuit cu altcineva.

Însă momentul cel mai important din activitatea lui Al. Christofi l-a constituit participarea sa la revoluția de la 1848, în legătură cu care autobiografia sa ne oferă unele amănunte și aprecieri interesante, cu toată relativa lor inexactitate. Astfel, aflăm că la 10 martie 1848, când știndea revoluției plutea în aer, autoritățile superioare îl trimiteau la Telega, în fruntea unei companii, pentru paza arestaților aflați acolo, dar cunoscut fiind ca „deocheat”, misiunea lui era dublată de a unui alt ofițer socotit mai sigur. Reușește pentru moment să înlăture suspiciunile, fiind chiar avansat la gradul de căpitan. Odată cu izbucnirea revoluției în Franța — își amintește el, o jumătate de veac mai târziu —, N. Bălcescu și Al. Goleșcu-Negru veneau în țară trimiși de Lamartine (!), debarcau la Islaz și luau legătura cu căpitanul Nicolae Pleșoianu, care condiționa participarea sa la proiectata ridicare de participarea maiorului Christian Tell. La rîndul său, Tell, care se afla la Giurgiu, condiționa intrarea în acțiune de participarea lui I. Eliade-Rădulescu, care se afla la București. În acest fel, acordul fiind realizat, la 9 iunie revoluția urma să izbucnească în trei puncte diferite: la Telega, unde se afla el, Al. Christofi, la Oncele Mari, unde se afla căpitanul Gr. Marghiloman, și la Islaz, unde se afla căpitanul N. Pleșoianu. În ajunul datei proiectate, la 8 iunie, pe drumul care venea de la Cîmpina, Christofi îl întâlnea pe Nicolae

¹ Fragmentar sau integral au apărut mai multe ediții ale acestei autobiografii, sub titluri identice sau ușor modificate: *Biografia domnului Alexandru Christofi*, Craiova, 1896, reeditată sub acest titlu în anii 1897, 1898, 1899; *Al. Christofi, Amintiri și fapte generoase din viața mea publică*, Craiova, 1897; *Din viața domnului Al. Christofi*, Craiova, 1899. Ofițerul craiovean a publicat și câteva documente nesemnificative în raport cu propria sa corespondență: *Culegere de mai multe articole*, Craiova, 1888, reeditată în anii 1890, 1892, 1893, precum și *În numele poporului daco-român. Memorii*, Craiova, 1900.

² Cf. *Biografia domnului Alexandru Christofi*, Craiova, 1899, p. 3.

³ *Ibidem*, p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 7—8.

Bălcescu, care îi transmitea un bilet din partea lui Tell cu îndemnul: „Scoală-te dacă îți iubești țara, că acum este vremea“⁵. Cu toate dificultățile, el se angajează în fața lui Bălcescu să declanșeze acțiunea revoluționară concomitent cu cea de la Islaz, unde factorul esențial al situației îl constituia, după Christofi, devotamentul celor două companii staționate aici față de șeful lor, Nicolae Pleșoianu.

Mai amintește Christofi în autobiografia sa de tabăra de la Rîureni-Vilcea, organizată de generalul Gh. Magheru și autodizolvată în octombrie 1848, după el, la sugestia consulului englez, Colquhoun.

Pentru cei nouă ani ai exilului care au urmat, amintirile lui Al. Christofi se pot confrunta cu corespondența sa din anii 1852—1856, la care ne vom referi mai jos. Prețioase rămân mai ales relatările din autobiografie privind primii ani ai exilului, răstimp pentru care nu-i cunoaștem corespondența. Afirmăția sa că după internarea revoluționarilor români în Turcia, din 1849, la cererea expresă a Goleștilor el intervenea, împreună cu Pleșoianu, pe lângă autoritățile turcești — în primul rând pe lângă marele vizir Reșid-pașa — pentru a contracara măsurile luate de Barbu Știrbei împotriva exilaților și a ușura soarta acestora, se confirmă prin fapte similare ulterioare, atestate de corespondența pe care o cunoaștem. Tot în 1849, el vine din Turcia în Transilvania, la Brașov, achită datoriile doamnei Tell și o însoțește apoi la Chios, unde, cu ajutorul său, Christian Tell obținuse aprobarea de a se stabili. Cu acest prilej, parcurgând Banatul și Transilvania, la Orșova avea să fie arestat de autoritățile habsburgice — un episod ale cărui amănunte nu le cunoaștem din alte relatări.

Despre călătoriile sale din primii ani ai exilului, împreună cu Pleșoianu și Tell, în principalele orașe europene — Paris, Londra, Viena, Atena și altele —, dar și în Egipt sau Siria, aflăm unele ecouri și în corespondența sa din anii următori.

Cum rezultă din această corespondență, purtată cu Christian Tell în cursul anilor 1852—1856, Al. Christofi va fi mereu la curent cu disputele și controversele din sinul grupului de exilați sau emigrați români aflați în Turcia, această corespondență, cum vom vedea mai departe, fiind un adevărat jurnal de exil, care înregistrează starea de spirit din acești ani a exilaților, pînă la data revenirii autorului în patrie, în vara anului 1856. În anii 1853—1854 Al. Christofi participă la încercarea de insurecționare a Țărilor Române, ca și alți ofițeri exilați, deplăsiindu-se la Șumla, pentru a se pune la dispoziția lui Omer-pașa; de asemenea, el se află în centrul acțiunii unioniste desfășurate de exilații de la Constantinopol în perioada Congresului de pace de la Paris.

Revenit în țară după nouă ani de exil, Al. Christofi, în paralel cu activitățile comerciale pe care le desfășoară, va îndeplini și o serie de funcții oficiale: în vremea lui Cuza, prefect de Dimbovița, judecător la Curtea din Craiova, apoi din 1870, șef al Gărzii Civice din acest oraș, cu gradul de colonel „servind-o nouă ani fără diurnă“⁶. În anii 1877—1878, aderînd cu entuziasm la cauza independenței, sprijină din punct de vedere moral și material participarea la luptă a craiovenilor, primind pentru meritele sale publice, în 1880, ordinul „Steaua României“.

Între faptele de merit pe care Christofi însuși le revendică, atunci cînd face bilanțul activității sale de o viață, se numără și numeroasele danii făcute, pe de o parte, pentru liceul din Craiova și pentru biblioteca publică din acest oraș, iar pe de alta, pentru locuitorii comunei Livezeni⁷. În 1898, cu prilejul

⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁷ *Ibidem*, p. 30—31.

împlinirii unei jumătăți de veac de la revoluție, mai multe ziare ale vremii publicau unele dintre amintirile sale, de fapt scurte pasaje ușor modificate din a sa *Biografie*, și, în același an, cu acest prilej, primarul capitalei îl saluta ca pe unul dintre reprezentanții generației de la 1848, printre foarte puținii rămași în viață la acea dată⁸.

Fără îndoială că biografia istorică pe care Al. Christofi și-a improvizat-o la sfârșitul vieții, pe baza amintirilor sale personale de participant la evenimente, pe care a publicat-o în mai multe variante, ca și textele memorialistice publicate separat, au avut un oarecare succes în condițiile semicentenarului revoluției, dar ele rămân de o valoare îndoielnică în comparație cu masiva lui corespondență din anii 1852—1856, pe care o prezentăm aici. Corespondența dintre Al. Christofi și Christian Tell constituie un adevărat tezaur documentar privind emigrația română după 1848, cu date prețioase pentru oamenii vremii, interesând atît cercetătorii din domeniul istoriei, cît și pe istoricii literari.

Un aspect important care dă nota spiritului său critic, care sugerează ipostaza de observator atent al universului în care trăiește și, implicit, de gînditor politic, este relevat de opiniile lui Christofi privitoare la „cauză” și la „căuzași”, la exilații de la Constantinopol, dar și din alte locuri. Însemnările lui au în vedere pe fruntașii exilului constantinopolitan, Magheru, Eliade, Ghica, dar și pe alții, cu roluri mai puțin importante, așa cum vom vedea.

Un fapt trebuie bine precizat, în prealabil: Al. Christofi nu este de fel un scriitor și nici un om de cultură în înțelesul propriu al cuvîntului. Totuși, imaginea concepției sale, a omului de idei care se vrea a fi, adesea, nu s-ar putea desprinde decît în strînsă legătură cu orizontul lecturilor sale, deoarece multe din observațiile și convingerile sale se interferează cu ideile care fac obiectul acestor lecturi.

Un domeniu preferat de lectură îl constituiau fără îndoială cărțile de istorie — cele ale lui Michelet, între altele, și cele de filosofie morală și politică: „Acum înțeleg mai bine lucrurile omenești, fiindcă citesc o istorie a revoluției franceze... și văd că tîrîș-grăpiș, binele se face”, notează el la 8 mai 1856⁹. „Am căzut la mania de a citi toate istoriile generale ce voi putea găsi, mai cu seamă de Michelet și moderni”¹⁰, afirmă în alt loc. O puternică impresie i-a făcut-o lectura a 7 volume din cele 12 ale lucrării lui Agricola Perdiquier, *Démocratiques des peuples anciens et modernes*, apărută în 1849, deoarece aceasta, scrie el „critică imparțialitățile și dă pe față slăbiciunile omenești, (arată) cum să nu te fanatizezi așa lesne și să crezi lesne toate cîte zic geniurile cele mari”¹¹.

O influență oarecare asupra lui Christofi a avut și lucrarea de filosofie moral-politică a lui Eugène Pelletan, *Profession de foi du XIX-e siècle*, ale cărei reflexe le deduce ușor dintr-o serie de articole din paginile ziarului „La Presse” din decembrie 1855. Ideile cărții lui Pelletan, mai notează el, făcuseră cîndva obiectul unor pasionante discuții cu Chr. Tell¹² — poate în timpul călătoriei în Orientul Apropiat din 1851, făcută în compania acestuia și a lui N. Pleșoianu. Concepția pe care o găsim la Pelletan, că „progresul este în legea generală a universului”, că „civilizația din ce în ce mai complexă consistă în a multiplica cuceririle omului asupra naturii și a le asocia într-o și mai puternică unitate”, că „o uriașă nevoie de viață, de mișcare, de comunicare, de libertate trăiește simultan fiecare națiune” sau că Turcia se află „în rotația” istoriei¹³, toate acestea

⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁹ *Bibl. Acad. R. S. România, C.*, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, S. 13 (98) *Serv Msse, Corespondență*, S 13 (121)/C.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Vezi S. 13 (105)/C*, p. 1, din 10 ianuarie 1856.

¹³ Eugène Pelletan, *Profession de foi du dix-neuvième siècle*, IIème édition, Paris, 1854, p. 16—17.

nu puteau să nu-i placă lui Christofi și se interferează cu concepția revoluționarului și ginditorului pașoptist.

Cunoștea bine Christofi și alte lucrări de filosofie, ca de pildă *Cosmosofia* lui Lecouturier, „acea frumoasă carte“ menită „să răspîndească ideile sănătoase cît se poate de mult“¹⁴ — cum se exprimă el —, ca să nu mai vorbim de lucrările-epocii care avizau asupra inevitabilei decăderi a Porții și redesteptării popoarelor subjugate, cum era și lucrarea lui Destrilhes, la care el se referă¹⁵, în care, între altele, se făcea o prezentare plină de simpatie a românilor și a cauzei Unirii¹⁶.

Deci, să nu ne mirăm văzîndu-l pe Al. Christofi discutînd cu Vasile Mălinescu, cunoscutul revoluționar moldovean, despre sensurile moralei politice, iar cu Tell despre problema emancipării femeii la jumătatea secolului trecut; avea un spirit pătrunzător, oarecum deschis marilor idei ale epocii.

În sfîrșit, o ultimă precizare pe care trebuie s-o facem în legătură cu textele lui Al. Christofi, pe care le analizăm mai jos: este evident că scrisorile adresate de el lui Christian Tell în cursul anilor 1852—1956, unele din ele ajungînd în original la 10—12 pagini, sînt ceva mai mult decît simple scrisori, mai degrabă alcătuiesc un adevărat jurnal al exilului românesc din Turcia. Autorul avea conștiința valorii istorice a corespondenței sale, cu alte cuvinte, avea conștiința scrisului său, chiar dacă forma — în alerta redactării — este de cele mai multe ori neglijată. Avea conștiința valorii „jurnalului“ său, ca și al altora. „Am izbutit de minune în ceea ce am dorit de mult — se adresează el, la un moment dat, lui Tell — ca fiecare și mai cu seamă d-ta și Nae, să puneți pe hirtie întîmplările de la '48 și cele după '48 pînă astăzi. Altfel nu mai eram sigur că cineva poate afla adevărul... și că poate sluji viitorimei spre a nu mai cădea oamenii în aceleași greșeli“¹⁷.

Indemnînd pe alți exilați să-și scrie memoriile¹⁸, Al. Christofi însuși, prin bogata sa corespondență — relatînd pe larg despre compatrioții săi exilați pe pămînt străin și despre evenimentele la ordinea zilei —, răspundea cu prisosință imperativului moral pe care îl reclama, de a lăsa urmașilor adevărul despre faptele și evenimentele al căror părtaș sau martor fusese.

Primele serii de scrisori din masivul fond păstrat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, alcătuiind corespondența revoluționarului exilat de la 1848, Al. Christofi, privesc situația exilaților români din anii 1852—1853, și anume, datează din intervalele: 30 iulie st. v. — 25 noiembrie st. v. 1852; 5—30 martie 1853; 30 iulie — 25 noiembrie 1853. Privesc așadar, starea de spirit a exilaților români, în primul rînd a celor aflați în Turcia, într-un moment de tranziție: de la credința într-o nouă revoluție europeană — înăbușită, în parte prin restabilirea monarhiei în Franța — la nădejdlile pe care le aprinde în sufletele revoluționarilor români apropiatul război dintre Rusia și Turcia, în care aveau să fie antrenate și puterile occidentale.

La 30 iulie 1852 — data primei scrisori din corespondență — Al. Christofi se afla la Smirna¹⁹, în drum spre Constantinopol, venind de la Chios, unde își avusese și el ultimul domiciliu. Ajuns la destinație, o săptămîină mai tîrziu, la

¹⁴ Vezi S 13(117)/C, din 10 aprilie 1856 și S. 13(128)/C din 19 iunie 1856.

¹⁵ S. 13(94)/C din 25 octombrie 1855.

¹⁶ Vezi M. Destrilhes, *Confidences sur la Turquie*, Paris, 1855, cap. VII, p. 159—186.

¹⁷ Bibl. Acad. R. S. România, Corespondență, S 13 (121)/C, din 8 mai 1956.

¹⁸ Unul dintre aceștia a fost prietenul și tovarășul său de exil, colonelul N. Pleșoianu, ale cărui memorii au fost în parte publicate; Vezi C. Bodea, *Cuvențe și opinii în sinul emigrațiilor de la 1848. Memoriile colonelului N. Pleșoianu*, în „Studia et Acta Musei N. Bălcescu“, 1970—1971.

¹⁹ Bibl. Acad. R. S. România, Corespondență, S 13 (1)/C.

7 august st. v. 1852, el relatează despre călătoria făcută cu „batelul“ de la Smirna la Constantinopol, precum și despre deplasarea făcută aici, în împrejurimi, la Ostroave, încă din primele zile, în compania lui Nicolae Pleșoianu²⁰. Se stabilea pentru moment în locuința celui din urmă, de unde urma a se muta la Ostroave. A treia zi de la venirea la Constantinopol lua contact cu autoritățile turcești, cu Ali-pașa („iubitul nostru, dacă poate cineva să îi fie dor de dracu“), prezentându-i o scrisoare din partea lui Christian Tell. Este vorba, probabil, în primul rând de cererea celui din urmă de a i se suplimenta pensia, în orice caz de o problemă pe care o voia cât mai repede rezolvată pentru a putea eventual să pună în practică proiectul de călătorie în Australia — la care se referă pe larg în scrisoare, cu amănunte interesante — în care era antrenat și Nicolae Pleșoianu.

Venit la Constantinopol în august 1852 cu gândul de a rezolva probleme urgente de ordin familial — ale prietenului său și ale sale —, iar nu pentru a se stabili aici, Christofi, în ciuda intenției inițiale, va rămîne totuși în metropola otomană mai multe luni. După ce, odată cu venirea sezonului rece, la sfîrșitul lunii octombrie, de la Ostroave, se reazeza în oraș²¹, în cursul lunii noiembrie, în câteva scrisori, ultimele din această primă serie la care ne referim, avea să-și anunțe revenirea din Constantinopol.

Proiectul călătoriei în Australia va fi abandonat, foarte probabil și sub influența evenimentelor politice care se anunțau, și în corespondența din aceste luni, august-noiembrie 1852 — excepție făcînd scrisoarea din 7 august la care ne-am referit —, informațiile asupra acestui proiect sînt de interes minor. Valoroase rămîn în primul rînd în această serie de scrisori — de altfel, ca și în întreaga sa corespondență — știrile furnizate de Christofi privitoare la ceilalți exilați români stabiliți la Constantinopol sau în trecere, privind faptele, viața și personalitatea lor.

Printre exilații pe care Christofi îi găsea la Constantinopol se aflau Radu Golescu și Nicolae Bălcescu, pe care — la 7 august 1852, data primei scrisori trimise din marele oraș — nu reușise încă să-l vadă²². La Bălcescu se va referi apoi în câteva rînduri: în chiar scrisoarea următoare, din 4 septembrie 1852²³, cînd scria că „Bălcescu a plecat la Ruscuc“, iar apoi, ceva mai tîrziu, la 15 octombrie, cînd îi transmite lui Tell informația că „Bălcescu a plecat la Roma cu recomandății la cardinali și la șeful armii poloneze“²⁴.

La 25 noiembrie 1852, anunțîndu-și încheierea cu succes a intervențiilor pe lîngă autorități — între altele, pentru aprobarea suplimentării „lefiu“ sale cu 300 lei —, precum și apropiata revenire la Chios²⁵, Christofi, în aceeași scrisoare, șemnală prezența la Constantinopol și a altor exilați, pe lîngă cei la care ne-am referit: Bolintineanu — la care nu se referă aici în mod special, Marin Serghiescu, Serghiadi²⁶, Pereț²⁷, Lăzureanu și alții.

²⁰ Ibidem, S. 13(2)/C.

²¹ Vezi scrisoarea din 23 octombrie 1852: „Luna trecută ne-am mutat în Stambul, și la Ostroave o să mergem numai sîmbăta și duminică“. Cf. Bibl. Acad. R. S. România, Corespondență, S. 13(8)/C, p. 1.

²² Ibidem, S. 13(2)/C.

²³ Ibidem, S. 13(3)/C, p. 3.

²⁴ Ibidem, S. 13(7)/C, p. 3.

²⁵ Ibidem, S. 13(11)/C.

²⁶ Cum informează Christofi pe acesta, la 13 noiembrie „Goleștii (între timp venise aici, de la Atena și Alexandru) îl așteptau cu nerăbdare, cu bani, urmînd a pleca la Paris pentru a se întîlni cu mama lor (S. 13(10)/C, p. 1). Și tot pe acesta îl aștepta Christofi însuși pentru a-i aduce armele sale de la '48, dar rămîne dezamăgit, căci venind, în sfîrșit, nu-i aduce nimic (S. 13(11)/C).

²⁷ Despre Gr. Pereț, fostul atentator de la 1848 la viața domnitorului G. Bibescu, Christofi notase încă la 4 septembrie 1852: „Pereț șade cu noi în casă, mîncînd la Nae, că în Stambul l-au înfundat datornicii“ (Cf. S. 13(3)/C, p. 3).

Sînt numeroase informațiile în corespondența din aceste luni nu numai despre fruntașii revoluționari, ci și despre figuri mai puțin cunoscute; autentice sînt desigur informațiile despre cei cu care corespondentul se află în legătură directă, despre cei care urmează să vină ori să plece sau se aflau în diferite alte locuri. Unele dintre informațiile sale sînt în parte îndoielnice, căci ele se transmit fulgerător de la exilat la exilat, adesea deformîndu-se.

Un loc important în corespondența din aceste luni — ca și din anii următori, de altfel — îl ocupă, desigur, știrile privind demersurile făcute de unii exilați pentru revenirea în patrie, știri deprimante — la această dată — pentru Christofi însuși, care, încă la 4 septembrie 1852, scria, adresîndu-se lui Tell: „După cum văd atîtea anevoioțe la alții, încep a nu avea speranță, deocamdată, de a intra în țară. Bine vezi D-ta, un om în asemenea stare proiectează multe și face ce poate“²⁸.

Găsim răzlețite uneori în această primă serie a corespondenței lui Christofi știri lapidare, dar deosebit de importante, despre activitatea revoluționarilor radicali de la Paris, despre activitatea de propagandă revoluționară care pornește de aici. Referitor la aceasta din urmă, de pildă, la 1 octombrie el notează: „Anume cum s-a prins lada cu cărțile lui Ruset nu s-a putuț afla pînă acum. Nimini aici nu are nici o broșură“²⁹.

De asemenea, găsim în corespondența acestor luni știri mărturisind interesul pentru evoluția situației politice din Franța, ca, de pildă, cele despre încercarea de atentat de la Marsilia asupra „prezidentului“³⁰, despre „pricina lui Girardin cu precedental“³¹ și altele.

Interesul pentru situația din patrie — din patria a cărei imagine întreținea puterea de viață și de rezistență a revoluționarilor în fața greutăților și mizeriilor de tot felul ale exilului — era imens, dar știrile care provin din țară așa cum apar ele în această serie de scrisori — spre deosebire de altele, din intervalele următoare — sînt de un interes mai redus³². Puse adesea sub semnul incertitudinii („se zice că ...“), ele merită să fie semnalate, reflectînd, în orice caz, starea de spirit a celor care le recepționează.

Mai reduse ca număr și ca interes sînt în această primă serie de scrisori — spre deosebire de cele din seriile următoare — știrile privind situația relațiilor dintre marile puteri, între Turcia și Rusia în primul rînd. Dar unele din ele, evident, anticipau marile evenimente politico-militare care aveau să se desfășoare în curînd³³.

²⁸ S. 13(3)/C, p. 3.

²⁹ Ibidem, S. 13(5)/C, p. 2. Este vorba foarte probabil de cunoscuta lucrare a lui C. A. Rosetti, *Rusia*; Vezi pentru plasarea acestei informații, C. Bodea, *Lupta pentru unirea revoluționarilor exilați de la 1848*, în „Studii privind Unirea Principatelor“, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 154—158.

³⁰ Vezi scrisoarea din 8 octombrie 1852 în care citim: „Știri particulare s-au primit de negustori aici, că la Marsilia s-a descoperit o conspirație numeroasă care era să izbucnească la venirea prezidentului: o mașină de 150 focuri era să îl lovească“. Și aici, comentariul lui Christofi: „Asta se putea presimți din jurnale, că începuseră din nou să espatrieze și poliția își îndoise severitatea“ (Cf. S. 13(6)/C, p. 1).

³¹ Vezi, în aceeași serie de corespondență, scrisorile din 1 și 8 octombrie, precum și altele.

³² Vezi, de pildă, știrea despre intenția unei răscoale, în județul Buzău, sub conducerea lui Costache Suțu. Cf. scrisoarea din 13 noiembrie 1852 (S. 13(10)/C p. 1).

³³ Vezi, de pildă, ceea ce nota Christofi în scrisoarea adresată lui Tell, încă de la sosirea în Constantinopol, la 18 septembrie 1852: „În Pera de cîteva zile poliția este prea strașnică; de la 9 seara toate cafenelele sînt închise ... se zice că flotele tuturor puterilor sînt unite la Cataro și la trebuință să dea ajutor turcilor fiindcă se tem de vreo răscoală înăuntru“. Și corespondentul ține să atragă atenția: „Asemenea nuvele d-ta știi că trebuie puse la carantină, cel puțin astfel se vorbește“ (S. 13(4)/C).

De la data ultimei scrisori, 25 noiembrie 1852, din această serie la care ne-am referit, corespondența lui Christofi se întrerupe pentru mai bine de trei luni, pînă la 5 martie 1853, cînd exilatul român scrie din nou aceluiași Christian Tell, din Constantinopol. Dacă presupunem — cum este normal s-o facem — că în acest răstimp Christofi s-ar fi aflat în aceeași localitate, împreună cu Tell, ne explicăm ușor lipsa corespondenței pentru acest interval.

La 5 martie 1853, Al. Christofi își reia corespondența de la Constantinopol, din nou relatînd impresii de călătorie — ale unei noi călătorii —, de data aceasta la o distanță de cîteva zile de capitala otomană, cu vaporul, pînă la locurile descrise de Homer, în apropierea „Troadei“, pe care totuși nu o va vedea, grăbindu-se la întoarcere³⁴.

Din Constantinopol, în cursul aceleiași luni, martie, Christofi mai adresează lui Tell alte patru scrisori, cu informații care merită să fie reținute pentru valoarea lor documentară. În aceste scrisori, constituind un mic grup aparte sub raportul datării, se dau știri interesante despre exilații aflați la Constantinopol sau în alte localități din Turcia precum și din alte țări: despre „Nae“ (Nicolae Pleșoianu)³⁵, plecat între timp la Paris, despre Ion Ionescu³⁶ care, din cîte știa corespondentul, lucrase la o școală, iar acum — la data scrisorii — 14 martie — urma să funcționeze ca agronom în serviciul lui Reșid-pașa; despre Serghiad, cel amintit anterior, aflat în continuare la Constantinopol, despre Popa Șapcă, pe care voia să-l ajute făcînd intervenții pe lîngă autoritățile otomane³⁷; despre Lăzureanu, cel care plecase cu cîteva zile în urmă din Constantinopol la Brussa³⁸; despre Nenișor, de care află că i se aprobase intrarea în Moldova³⁹; despre Zane, aflat la Brussa și de care știa că s-a căsătorit cu o italiancă de origine, născută însă în Moldova⁴⁰; despre Gr. Serurie⁴¹; despre Polichroniade⁴², aflat la această dată la Constantinopol; despre Grigore Peret, cel aflat acum la Paris⁴³.

Ar fi de reținut că uneori detaliile date despre unii dintre acești revoluționari, puțin cunoscuți în literatura noastră istorică, în afara valorii lor documentare în sine, sînt interesante și prin tenta lor amical-ironică, cu note critice voit exagerate, punînd în lumină imaginea reală a omului, cu slăbiciunile lui de caracter, mai mult sau mai puțin naturale. Iată-l, de pildă, pe Grigore

³⁴ Iată descrierea făcută de el: „Plecînd de aici duminică, în 24 ore, am mers cale de două ore; în fine, după patru zile și trei nopți am ajuns la Cina-Calesi. În tot drumul nu am avut vînt mai niciodată; cu toate acestea am fost sănătos și mîncam la plîne și măslina de nu mă mai săturam. S-a întîmplat și căpitanul să fie om de ispravă (lucru cam rar) și astfel am petrecut bine, avînd pe de o parte și somnul care nu m-a părăsit. De la Cina-Calesi, grăbindu-mă să plec, nu am putut merge să văd Troada, care este cale de unsprezece ore, ci am lăsat mulțumirea asta pentru altă dată“. „La Cina-Calesi nu are cineva ce vedea decît un rîu ce este pe marginea orașului, ocultat cu un zid din timpurile antice ca să nu se verse apa în oraș. Aici este o preumblare frumoasă de (datorită) mulțimea platanilor ce sînt pe marginea rîului“ (Cf. S. 13(12/C).

³⁵ S. 13(13)/C.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Cf. Scrisoarea din 14 martie 1853 (Ibidem, p. 2); scrisoarea din 21 martie. (Ibidem, S. 13(44)/C, p. 1)

³⁸ Despre acesta scrie: „Lăzureanu, după ce a pierdut la cărți tot ce a avut, a mai rămas și dator, și marțea trecută a trecut la Brussa, pentru a se pune din nou pe economii. Toate aceste i le-am prezis noi“ (Cf. scrisoare din 30 martie, S. 13(15/C, p. 1); și mai departe: „Se înțelege că Lăzureanu a pierdut și banii mei pe trei luni“ (Ibidem, p. 2).

³⁹ Ibidem, p. 1.

⁴⁰ Ibidem, p. 2.

⁴¹ Ibidem, p. 2—3.

⁴² Ibidem, p. 4.

⁴³ Ibidem.

Pereț, atentatorul de la 1848 la viața lui Gh. Bibescu, ultimul din lista de mai sus, așa cum este el înfățișat de corespondent, prin câteva detalii, ce se vor semnificative: „Pereț se zice că, cum a ajuns la Paris, a scris aici la unul, să-l recomande la Theophile Gauthier, ca să se poată introduce în societatea actrițelor și a artiștilor și iar a început la cheltuieli“⁴⁴.

Deosebit de interesante sînt știrile despre acțiunile grupului radical de la Paris, coroborate de corespondent însuși cu unele frămîntări din țară și comentate, evident, de pe pozițiile moderate, pe care se aflau atît Christofi, cit și Christian Tell. Spre deosebire de grupul Rosetti-Brătianu, care anterior, pe cînd Bălcescu se mai afla în viață, aderase la Comitetul central democratic european de la Londra, de sub conducerea lui Mazzini, așa cum este știut, și alți revoluționari aflați în exil în Turcia, pe lîngă Christofi și Tell — aici, în discuție, — erau potrivnici acestei poziții, socotită de la început prea riscantă, compromițătoare în raport cu diplomația europeană, spre care în primul rînd își îndreaptă privirile I. Ghica. Dar să urmărim aceste știri, modul cum sînt receptate ele de Christofi: „Chemarea la arme a lui Koșut și Manțini sînt în «Jurnalul de Constantinopol»: mi se par că sînt nebuni, fiindcă-și închipuie că sînt organizați. Cum zic, apăi tot e de surda pînă cînd Franța nu va fi democratică și socială“⁴⁵. Aceasta, după ce, anterior, la 21 martie, scrisese: „În țară s-au arestuit o mulțime de tineri și alții, zicînd că s-au găsit la ei hîrtii ale lui Manțini; pe unii i-a condamnat la ocnă, se zice în scrisori sigure ce s-au primit de unii aici“⁴⁶. Și tot în acest loc, îndreptînd săgeata împotriva radicalilor, notează: „ștregarii din Paris se vede că au scris ceva în țară și au compromis pe atîția oameni, care suferă“⁴⁷.

Sînt de reținut, în sfîrșit, din seria acestor scrisori — din martie 1853 —, știrile consemnînd precipitarea evenimentelor politice sau traducînd zvonurile îngrijorătoare despre pertractările dintre marile puteri asupra stăpînirii de teritorii străine⁴⁸, despre încercarea de atentat asupra împăratului Austriei etc.

Pentru următoarele șase luni — martie-august 1853 — din nou constatăm o intrerupere în corespondența lui Christofi, fie că este vorba de înstrăinarea ei din fondul existent astăzi la Biblioteca Academiei, fie că, mai de grabă — cum se vede și din cele ce urmează —, ca și în cazul intreruperii anterioare, cei doi corespondenți se aflau în aceeași localitate, la Chios. Următoarea piesă de corespondență, cu care începe o nouă serie, datează din 21 septembrie 1853 și este scrisă — ca și cele din lunile următoare, pînă în noiembrie — din Smirna, unde, foarte probabil, Christofi se stabilise temporar. În această primă scrisoare, el se referă, de altfel, la casa închiriată la Smirna cu 2300 lei pe an, „așezată splendid de mare“, precum și la regretul de a se fi despărțit de familia Tell. „Seara îmi lipsește ceva — scrie el — pentru că eram totdeauna obișnuit din inimă a fi totdeauna cu dv.; iată numai pentru ce îmi pare rău de Chio“⁴⁹.

Intr-o altă scrisoare, din 5 octombrie, prin Tell, îl chema pe Grigore Serurie, aflat, se vede, și el la Chios, pentru a veni să se așeze la Smirna, locuința

⁴⁴ Aceasta, adaugă Christofi, în timp ce la Constantinopol făcuse o datorie de 500 galbeni, pe care îi plătise „Nae“, Pereț oferind drept garanție numele părintelui său din țară; Pleșoianu, deci, „trimițînd la București să i se plătească acești bani, Stolnicul (tatăl) a zis că el nu cunoaște asemenea datorii și, prin urmare, nu a voit să plătească“ (Ibidem, p. 3—4).

⁴⁵ Ibidem, scrisoarea din 30 martie 1853, p. 4.

⁴⁶ Ibidem, S. 13(14)/C, p. 1.

⁴⁷ Ibidem, p. 2.

⁴⁸ Vezi, de pildă, comentariile asupra venirii „prințului Mincicov“ la Constantinopol ca trimis al țarului (scrisoarea din 30 martie, S 13(15)/C, p. 1 și 4.

⁴⁹ Ibidem, p. 2.

⁵⁰ Ibidem, S. 13(16)/C.

închiriată fiind pe cît de scumpă pe atît de spațioasă („pentru doi este minunat de bună și de spațioasă“)⁵¹. Traiul i se pare însă mai greu aici: „pîinea e proastă și scumpă, și de la băcani în comparație cu Chio toate sînt scumpe“⁵².

Pe primul plan în acest interval — septembrie-noiembrie 1853 — trec știrile privind evenimentele imediat premergătoare războiului Crimeii și despre începutul acestuia și, în strînsă legătură cu aceste evenimente, relatările despre acțiunile revoluționarilor români.

La 28 septembrie, referindu-se la posibilitatea izbucnirii ostilităților între marile puteri, Christofi notează: „Rusia nu a priimit modificățiile Turciei, să vedem (dacă) o să înceapă rezbetul“⁵³. În scrisoarea următoare, din 5 octombrie, adresată lui Tell, tot despre această perspectivă, notează: „trebile, cum zici, merg tot spre război și frații turci sînt tot nevoiași, fiindcă în loc de a profita ei de români, profită muscalii, căci se zice în Presa, că în Moldova s-au ridicat trupe de români“⁵⁴. Temerea — care se va dovedi nejustificată — că Franța și Anglia n-ar interveni în conflict, îl face să se exprime astfel: „Văz însemne despre abandarea Turciei de către Franța și Englitera, îmi vine să le zic că joacă rola femeilor publice“⁵⁵.

În scrisoarea următoare, din 12 octombrie, știrile despre izbucnirea războiului Crimeii îi par sigure și le comentează: „D. Palamari mi-a spus că ți-a scris, cu un caiet ce a plecat sîmbătă de aici, și te-a înștiințat de hotărîrea turcilor care au declarat război. Se zice iar că flotilele ar fi intrat în Bosfor. Va să zică treaba e serioasă, și Nae a pierdut prinsoarea. Oricum va ieși, destul că turcii s-au purtat cum trebuia“⁵⁶. Dar optimismul său este rezervat, căci, totodată, scrie: „Pe cît doresc a se alege la un fel cu țările noastre, cu atît nu am nici o speranță în frații turci; și nuvela asta, care ar fi trebuit să mă bucure, nu mi-a făcut nici o emoție“⁵⁷.

Intr-o altă scrisoare, din 31 octombrie, comentariile sale despre evenimentele politice ale zilei sînt străbătute, totuși, de incertitudinea izbucnirii războiului: „Turcii, după sorocul de 15 zile, au mai pus alt soroc de 10 zile care se isprăvește astăzi; să vedem acum dacă nu vor mai pune și altul sau se vor împăca. Întîi nu credeam să fie rezbet, pe urmă, după ce s-a declarat, am crezut, și astăzi simt mai rău decît totdeauna că nu mai cred în nimic și tot mi-e teamă că război nu o să mai fie, și Nae nu o să piarză prinsoarea“⁵⁸. Și mai departe, în același sens, comentînd știrile din presă, notează: „După Giurnal de Const(antinople), pe Dunăre ostilitățile au început la 13 oct., care nu se potrivește cu al doilea termen de 10 zile“⁵⁹.

Deosebit de valoroasă prin conținutul său este lunga scrisoare cu data de 11 noiembrie 1853, cu aprecierea despre declanșarea războiului. Este de reținut mai ales nota critică la adresa turcilor, care, după el, în loc să solicite de la început colaborarea românilor în lupta împotriva aceleiași primejdii, se comportau ca orice cuceritori. Comunicînd lui Tell știrile pe care le deținea despre desfășurarea operațiunilor militare dintre ruși și turci, el dă amănunte intere-

⁵¹ Notează aici, între altele, și despre petrecerea timpului: „Cu Smirna sînt deprins, ca cu toată țara turcească, petrecerea mea pînă acum este în casă și la preumblare. Și în vizite sînt numai cu oamenii care îmi plac, și nici cu ei nu de-aproape, ca să nu-mi pierd iluzia“ (S. 13(18)/C, p. 1).

⁵² Ibidem, p. 3.

⁵³ Ibidem, S. 13(17)/C, p. 2.

⁵⁴ Ibidem, S. 13(18)/C, p. 1.

⁵⁵ Ibidem, p. 2—3.

⁵⁶ Ibidem, S. 13(19)/C, p. 1.

⁵⁷ Ibidem, p. 2.

⁵⁸ Ibidem, S. 13(20)/C, p. 1.

⁵⁹ Ibidem, p. 3.

sante asupra încercărilor exilaților români de la Paris și din Turcia de a se apropia de fruntariile patriei în vederea mobilizării poporului român la luptă pentru independență.

Deosebit de interesante sînt în această scrisoare amănunțele privind activitatea în general a unor emigrați români, ca de pildă pictorul Giurescu, șezător în Europa mulți ani, mai ales în Italia, stabilit în cele din urmă pentru un timp în Turcia⁶⁰.

Peste cîteva zile, la 15 noiembrie, reamintind de deplasarea Goleștilor la Constantinopol și despre desfășurarea ostilităților, Christofi notează: „astăzi nu avem nimic nou decît cele ce vei vedea în giurnale, adecă o bătălie ce s-a cîștigat de turci la Oltenița. Ismail-pașa se află tot la Calafat. Nu a mers la Craiova, după cum se zicea. Fuat-efendi, după cum vei vedea, s-a trimis la Dunăre ca să lucreze politicește în prințipate; nu înțeleg însă de ce nu orînduiesc un domn care numai el poate să scoale țara“⁶¹. În asemenea momente, simțind nevoia sfatului generalului Tell și gîndindu-se la necesitatea unității de acțiune a tuturor emigraților, el adăuga: „Ce rău îmi pare că în asemenea timp nu sîntem pe un loc sau nu ești și d-ta aici. Nic(olae) mi-a spus că alții au apucat pe altă parte, știi după cum ți-a scris Nae în biletul lui“⁶².

În chiar ziua următoare, la 15 noiembrie, Christofi trimite lui Tell o nouă scrisoare, semnificativă pentru starea de spirit din sînul emigrației române, cu amănunte interesante despre aceeași încercare de apropiere a exilaților de fruntariile patriei, despre disputele de opinii dintre emigrați, între altele și despre ultimele lucrări ale lui I. Ghica și I. Eliade⁶³.

Informațiile despre acțiunile fruntașilor revoluționari, așa cum reies ele din această serie de scrisori, din toamna anului 1853, trebuie, evident, să ne rețină în mod deosebit atenția, ele oferind date inedite interesînd biografia și activitatea acestora. Dacă îl informa pe Tell că Nicolae și Al. Goleșcu-Arăpîlă trecuseră prin Smirna, îndreptîndu-se spre Constantinopol⁶⁴, că Radu Goleșcu, din cîte aflase el, se afla la Varna, unde urma să vină și Alexandru Goleșcu, împreună cu părintele Atanasie⁶⁵, despre un alt fruntaș revoluționar, viitorul domn al Unirii, Al. Cuza, notează în scrisoarea din 31 octombrie că trecuse, de asemenea, prin Smirna și împreună făcuseră o vizită pașei — intervenind în sprijinul unor exilați —, apoi și el îndreptîndu-se spre Constantinopol⁶⁶.

(*Va urma*)

R É S U M É

L'auteur présente une riche correspondance concernant l'exil des révolutionnaires roumains en Turquie après 1848. De riches textes, les 135 lettres adressées par le commandant Alexandru Christofi au général Christian Tell pendant les

⁶⁰ Ibidem, S. 13(21)/C.

⁶¹ Ibidem, S. 13(22)/C, p. 1—2.

⁶² Ibidem, p. 2.

⁶³ Ibidem, S. 13(26)/C.

⁶⁴ Vezi scrisoarea din 14 noiembrie, S. 13(22)/C p. 1.

⁶⁵ Vezi scrisoarea din 12 octombrie S. 13(19)/C, p. 3.

⁶⁶ „D. Cuza a plecat și a hotărît ca de la 1 gen. să-și dea amîndoi copiii în Colegiul englezilor, a și tocmit 50 lire pe an de amîndoi, cu toate cheltuielile împreună, afară de haine și cărți. A trebuit să facem o vizită la pașa, și a mers și el cu noi“ (Cf. S. 13(20)/C, p. 2).

années 1852—1856, elles comprennent des dates inédites sur les révolutionnaires exilés à Constantinople, Brussa, Imirna et Chios, sur leurs liaisons avec le mouvement démocratique européen, tout comme sur leurs opinions concernant la politique des grandes puissances, les moyens de réaliser leurs propres idéaux d'unité et d'indépendance nationale.

PRÉCIS

The author is presenting a rich correspondence relating to the Romanian revolutionaries' exile to Turkey after 1848. Extending texts, the one hundred thirty five letters the revolutionary major Alexandru Christofi addressed to General Christian Tell between 1852—1856 include some unpublished data on the revolutionaries exiled to Constantinople, Brussa, Smirna and Chios, on their relationship with the European democratic movement and on their views as regards the Great Powers policy, and on the ways of fulfilling their own ideals for unity and national independence.